

سلوک اخلاقی

جلد اول

طرح‌های عارفان و حکیمان

امیر غنوی

www.ketab.ir

پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
مجلس شورای اسلامی

سلوک اخلاقی

طرح‌های عارفان و حکیمان

امیر غنوی

مجموعه هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ اول ۱۳۹۷

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۵۵۰۰۰ تومان

طراح جلد: سید ایمان نوری نجفی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه «ستان کتاب»

سرشناسه: غنوی، امیر، ۱۳۴۰.

عنوان و نام پدیدآور: سلوک اخلاقی / امیر غنوی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۷.

شابک: ج. ۱: ۰ - ۳۲۷ - ۱۰۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸؛ ج. ۲: ۰ - ۴۲۸ - ۱۰۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه. یادداشت: نماییه.

مندرجات: ج. ۱: طرح‌های عارفان و حکیمان - ج. ۲: طرح‌های برگرفته از کتاب و سنت.

موضوع: آداب طریقت.

موضوع: Customs of the order*

موضوع: عارفان.

موضوع: Mystics.

موضوع: عرفان - مطالب گوناگون.

موضوع: Mysticism -- Miscellanea.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۵ س۸ / غ / ۲۸۸ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۸۴

شماره کتابشناسی ملی: ۵۳۷۶۵۶۴

تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۶

تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

فهرست

۱۳	پیسگه
۱۷	مقدمه
۲۳	بخش اول: دو رویکرد
۲۷	فصل اول: رویکرد فلسفی
۳۳	فصل دوم: رویکرد عرفانی
۳۹	فصل سوم: نگاه‌های تلفیقی
۴۰	مبحث اول: گرایش فیلسوفان به عرفان
۴۲	مبحث دوم: نفوذ نوعی عقلانیت در رویکرد عرفانی
۴۲	گفتار اول: پیش از ابن عربی
۴۳	گفتار دوم: ابن عربی و عرفان نظری
۴۵	فصل چهارم: دشواری در تبویب و نقد
۴۶	مبحث اول: دشواری در تبویب
۴۷	گفتار اول: میزان رشدیافتگی
۴۷	گفتار دوم: استناد طرح به قرآن و روایات
۴۸	گفتار سوم: نوع رویکرد
۴۸	مبحث دوم: دشواری در اسلوب نقد
۴۹	گفتار اول: نقد مدعیات و پیش فرض‌ها
۴۹	گفتار دوم: نقد حکایت با واقعیت
۵۰	گفتار سوم: نقد استناد به متون دینی با ارزیابی محتوا و سند

۵۱	بخش دوم: عارفان و مراحل سلوک
۵۵	فصل اول: واژه‌شناسی مراحل
۶۱	فصل دوم: ریشه‌ها و پیشینه‌ها
۶۲	مبحث اول: در فضای اندیشه اسلامی
۶۴	مبحث دوم: نقش کتاب حقائق التفسیر
۶۷	مبحث سوم: نقش کتاب مصباح الشریعه
۷۳	فصل سوم: طرح‌های اولیه
۷۳	مبحث اول: طرح‌واره‌ها
۷۷	مبحث دوم: طرح منازل اهل صدق
۷۷	مبحث سوم: فقیه‌النجی و کتاب آداب العبادات
۸۳	مبحث چهارم: تحلیل طرح
۸۵	گفتار دوم: نقد صرح
۸۶	مبحث اول: نقد هدف
۸۶	مبحث دوم: نقد مراتب
۸۸	مبحث سوم: نقد تربیت
۸۸	مبحث چهارم: نقد مرکب‌ها
۸۹	فصل چهارم: دوره گسترش
۹۰	مبحث اول: اللمع فی التصوف
۹۰	سراج طوسی و اللمع
۹۲	گفتار اول: گزارشی از بخش الاحوال و المقامات
۹۵	گفتار دوم: تحلیل طرح نویسنده اللمع
۹۶	گفتار سوم: نقدها
۱۰۱	مبحث دوم: التعرف لمذهب اهل التصوف
۱۰۱	کلاباذی و کتاب التعرف
۱۰۳	گفتار اول: مسیر سلوک
۱۰۹	گفتار دوم: نقدها
۱۰۹	مبحث اول: نقد هدف
۱۱۰	مبحث دوم: نقد مراتب

- ۱۱۱..... مبحث سوم: سُلمی و چهار طرح سلوکی
- ۱۱۱..... ابو عبد الرحمن سلمی و کتاب هایش
- ۱۱۴..... گفتار اول: طرح مناہج العارفین
- ۱۱۷..... گفتار دوم: طرح درجات الصادقین
- ۱۱۹..... گفتار سوم: طرح آداب الصوفیه
- ۱۲۰..... گفتار چهارم: طرح سلوک العارفین
- ۱۲۳..... گفتار پنجم: تحلیل و نقد
- ۱۳۳..... مبحث چهارم: نہج الخاص
- ۱۳۳..... اثر مسدود و انہانی و نہج الخاص
- ۱۳۶..... گفتار اول: طرح سلوکی ابومنصور اصفہانی
- ۱۳۹..... گفتار دوم: تمدن
- ۱۴۰..... بحث اول: اوج سبک
- ۱۴۱..... بحث دوم: عنایں متفاوت
- ۱۴۳..... مبحث پنجم: قوت القلوب فی سملۃ الحبوب
- ۱۴۳..... ابوطالب مکی و قوت القلوب
- ۱۴۶..... گفتار اول: طرح ابوطالب مکی
- ۱۴۷..... بحث اول: تردید در وجود طرح در قوت القلوب
- ۱۴۹..... بحث دوم: رد تردید
- ۱۵۴..... بحث سوم: تحلیل طرح
- ۱۵۸..... گفتار دوم: نقد طرح
- ۱۵۸..... بحث اول: ارزیابی تعاریف ارائه شده از مفاهیم دینی
- ۱۶۰..... بحث دوم: خلط میان مقام و غیر آن
- ۱۶۱..... بحث سوم: ارزیابی برخی مقامات
- ۱۶۱..... بحث چهارم: ارتباط میان اجزای طرح
- ۱۶۲..... بحث پنجم: مقام محبت به مثابه غایت سلوک
- ۱۶۵..... فصل پنجم: دوره پختگی و انسجام
- ۱۶۷..... مبحث اول: خواجه و صد میدان و صد منزل
- ۱۷۲..... گفتار اول: طرح منازل السائرین

- ۱۷۳..... بحث اول: تردید در اصل طرح
- ۱۷۳..... ۱. مقایسه با کتاب صد میدان
- ۱۷۵..... ۲. بررسی متن منازل السائرین
- ۱۷۵..... ۲-۱. مقدمه کتاب
- ۱۷۷..... ۲-۲. اشاره به ترتیب میان برخی مقامات
- ۱۷۷..... ۲-۲-۱. ترتیب میان اقسام
- ۱۷۹..... ۲-۲-۲. ترتیب میان مقامات
- ۱۸۱..... بحث دوم: تحلیل طرح
- ۱۸۳..... ۱. هدف سلوک
- ۱۸۴..... ۲. ساختار طرح
- ۱۸۴..... ۲-۱. تحلیل طرح با تکیه بر متن منازل السائرین
- ۱۸۶..... ۱- دیدگاه سعیدالدین فرغانی و نقد آن
- ۱۸۷..... ۲-۱. تحلیل فرغانی از طرح خواجه
- ۱۸۹..... ۲-۱. دیدگاه سعیدالدین فرغانی و نقد آن
- ۱۹۲..... ۲-۳. دیدگاه سعیدالدین فرغانی و نقد آن
- ۱۹۲..... ۲-۳-۱. تحلیل کاشانی از طرح خواجه
- ۱۹۴..... ۲-۳-۲. نقد
- ۱۹۶..... گفتار دوم: نقد طرح منازل السائرین
- ۱۹۶..... بحث اول: نقد هدف
- ۱۹۷..... بحث دوم: نقد ساختار
- ۲۰۰..... گفتار سوم: طرح صد میدان و نقد آن
- ۲۰۱..... بحث اول: تحلیل طرح
- ۲۰۳..... بحث دوم: نقد
- ۲۰۵..... مبحث دوم: غزالی و دو طرح سلوکی او
- ۲۰۸..... گفتار اول: طرح غزالی در احیاءالعلوم
- ۲۱۸..... گفتار دوم: نقد طرح احیاءالعلوم
- ۲۱۸..... بحث اول: نقد هدف
- ۲۲۷..... بحث دوم: نقد ساختار

- ۲۳۳..... گفتار سوم: طرح سلوکی منهج العابدین.....
- ۲۳۹..... گفتار چهارم: نقد طرح.....
- ۲۳۹..... بحث اول: نقد هدف.....
- ۲۴۱..... بحث دوم: نقد ساختار.....
- ۲۵۱..... **فصل نهم: عصر اوج و کمال.....**
- ۲۵۳..... عبدالرزاق کاشانی و اسفار اربعه.....
- ۲۵۶..... مبحث اول: طرح اسفار اربعه.....
- ۲۶۵..... مبحث دوم: نقد طرح کاشانی.....
- ۲۶۵..... گفتار سوم: شرح و تفسیر به مثابه هدف سلوک.....
- ۲۶۷..... گفتار چهارم: ده سفر یا چهار سفر.....
- ۲۶۸..... گفتار پنجم: ترتیب و رتبه سفر بر سفر قبل.....
- ۲۶۸..... گفتار ششم: استنادات و برآئی.....
- ۲۷۱..... **بخش سوم: فیلسوفان و مراحل سلوک.....**
- ۲۷۷..... **فصل اول: واژه‌شناسی.....**
- ۲۷۷..... عقل.....
- ۲۷۹..... عقل نظری و عقل عملی.....
- ۲۸۱..... **فصل دوم: ریشه‌ها و پیشینه‌ها.....**
- ۲۸۱..... مبحث اول: عقل عملی و ویژگی‌های آن.....
- ۲۸۳..... مبحث دوم: ابوالحسن عامری و مراتب عقل عملی.....
- ۲۸۹..... **فصل سوم: طرح مسکویه در تهذیب الاخلاق.....**
- ۲۸۹..... مسکویه و کتاب تهذیب الاخلاق.....
- ۲۹۲..... مبحث اول: طرح مراحل سلوک در تهذیب الاخلاق.....
- ۲۹۷..... مبحث دوم: تحلیل و نقد.....
- ۳۰۰..... گفتار اول: هدف سلوک.....
- ۳۰۲..... گفتار دوم: درجات چهارگانه.....
- ۳۰۳..... گفتار سوم: ترتیب هر درجه بر درجه قبل.....
- ۳۰۵..... گفتار چهارم: راه انتقال از یک مرحله به مرحله دیگر.....
- ۳۰۵..... گفتار پنجم: طرح مسکویه و اندیشمندان اخلاق.....

۳۰۷.....	فصل چهارم: طرح مقامات العارفین
۳۰۸.....	ابن سینا و الاشارات و التنبیهاث
۳۱۰.....	مبحث اول: طرح مقامات العارفین
۳۱۱.....	گفتار اول: تصویری از نمط نهم اشارات
۳۱۲.....	گفتار دوم: بیان تفصیلی بوعلی
۳۱۹.....	گفتار سوم: بیان اجمالی
۳۲۳.....	مبحث دوم: نقد طرح مقامات العارفین
۳۲۳.....	گفتار اول: نقد طرح مفصل
۳۲۳.....	مبحث اول: نقد مفاهیم و کلیات طرح
۳۳۲.....	مبحث دوم: نقد اجزای مختلف طرح
۳۳۸.....	مبحث سوم: نقد طرح موجز
۳۴۱.....	فصل پنجم: طرح خواجه در اوصاف الاشراف
۳۴۱.....	خواجه نصیر و اوصاف الاشراف
۳۴۵.....	مبحث اول: طرح خواجه در اوصاف الاشراف
۳۵۳.....	مبحث دوم: بازگشتی دوباره به طرح خواجه
۳۵۶.....	مبحث سوم: تحلیل و نقد
۳۵۷.....	گفتار اول: مبادی سلوک
۳۶۰.....	گفتار دوم: زدودن موانع سلوک
۳۶۲.....	گفتار سوم: حرکت سالک و احوال او
۳۶۶.....	گفتار چهارم: احوال مقارن سلوک
۳۷۳.....	گفتار پنجم: حال‌هایی که برای اهل وصول حاصل می‌شود
۳۷۹.....	فصل ششم: اسفار اربعه صدرایی
۳۸۰.....	مبحث اول: ملاصدرا و طرح اسفار اربعه
۳۸۰.....	گفتار اول: شخصیت ملاصدرا
۳۸۱.....	گفتار دوم: طرح اسفار اربعه و پیشینه‌های علمی آن
۳۸۳.....	مبحث دوم: طرح سلوکی ملاصدرا
۳۸۹.....	مبحث سوم: تفاوت‌های طرح کاشانی و طرح صدرایی
۳۸۹.....	گفتار اول: سفر اول و دوم

۳۹۲.....	گفتار دوم: سفر سوم و چهارم.....
۳۹۵.....	مبحث چهارم: نقد.....
۳۹۶.....	گفتار اول: فقدان توضیح کافی برای سفرهای دوم تا چهارم.....
۳۹۶.....	گفتار دوم: تلقی سیر در خلق به مثابه سفر باطنی سالک.....
۳۹۷.....	گفتار سوم: منوط کردن ارشاد به حصول فنا.....
۳۹۹.....	کتابنامه.....
۴۲۳.....	فهرست آیات.....
۴۲۷.....	فهرست روایات.....
۴۲۹.....	فهرست اشعار.....
۴۳۱.....	نمایه.....
۴۴۱.....	نمایه موضوعی.....

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، بار دیگر دین و معرفت دینی به‌ویژه تعالیم منزه‌الی اسلامی، به عنوان فکر و فرهنگ متمدنی و نجات‌بخش آدمی، در برصداقیات انسان معاصر ظاهر شد. تجدید حیات تعالیم وحیانی و ارزش‌های اسلامی از سویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان و احیای روح مسلمانی آنان شد و از دیگر سو باعث نمایان‌تر شدن سست‌پایگی مسلک‌ها و آئین‌های بشری و نظام‌های مبتنی بر آنها گشت.

بایستگی تحقیقات دقیق و منسجم، تری پرویی و نوآوری درباره زیرساخت‌های اندیشه دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت علمی و روزآمد به حوادث واقعه فکری، به ذکر شرایط کنونی و درخور این رستخیز عظیم و نیز لزوم آسیب‌شناسی در حوزه فرهنگ ملی و باورداشت‌های رایج دینی به منظور عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساخت قدسی دین و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی- پژوهشی و آموزشی، دانشگاهی و حوزوی محض و کارآمدی را فرض می‌نمود.

بر این اساس «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» به عنوان یک نهاد علمی- فکری، حسب الامر و بر اساس نظر رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی

آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و با تلاش فراوان آیت‌الله علی‌اکبر رشاد در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

این پژوهشگاه دارای شخصیتی حقوقی، مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی و غیرانتفاعی است که در قالب چهار پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی، نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و دانشنامه‌نگاری دینی و همچنین مرکز پژوهش‌های جوان فعالیت می‌کند. پژوهشکده نظام‌های اسلامی که مشتمل بر پنج گروه اقتصاد، فقه و حقوق اسلامی، سیاست، اخلاق و مدیریت اسلامی است، به طور خاص با مطالعه نظامات اجتماعی، هدف‌های زیر را تعقیب می‌کند:

۱. دغدغه‌های نظام‌های سیاسی، حقوقی، اقتصادی، اخلاقی و مدیریتی اسلام؛
 ۲. تحقیق و تبیین عاصمانه بانی و مباحث اساسی نظامات اجتماعی اسلام و ارائه الگوهای کاربردی در صورت لزوم؛
 ۳. آسیب‌شناسی نظری و کاربردی نظام جمهوری اسلامی ایران و مدرسانی به متولیان امور و بسترسازی برای تحقق کامل‌تر نظام‌های اسلامی؛
 ۴. تحقیق درباره مسائل مستحدثه به‌گنجینه‌های در زمینه نیازهای نوپیدای فقهی؛
 ۵. پاسخگویی به شبهات مطرح درباره فقه و نام‌های سیاسی، حقوقی، اقتصادی، اخلاقی و مدیریتی اسلام؛
 ۶. شناخت و نقد علمی مکتب‌ها و نظامات معارض.
- تحقیق حاضر که نتیجه تلاش علمی محقق ارجمند، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین امیر غنوی در گروه اخلاق پژوهشکده نظام‌های اسلامی است، به موضوع طرح‌های سلوک اخلاقی می‌پردازد.
- این دفتر ادامه‌ای بر دفاتر پیشین فقه اخلاق است که با نگاه مقارن و مقایسه‌ای به طرح‌های سلوکی عارفان و حکیمان می‌پردازد؛ موضوعی که بحث از آن فاقد پیشینه بوده و طرح‌هایی که سابقه‌ای بر بررسی نقادانه آنها نمی‌توان یافت.

این تحقیق با این فرضیه همراه است که طرح‌های سلوکی اندیشمندان مسلمان از یک‌سو در آموزه‌های دینی ریشه دارند و از سوی دیگر از رویکرد فلسفی یا عرفانی آنان متأثر بوده و با تکیه بر اندیشمندان پیشین ارتقا یافته‌اند، اما به سبب عدم شکوفایی تفقه در آموزه‌های اخلاقی فاصله‌ای جدی با نگاه دینی داشته و دارند. در بررسی طرح‌ها به توضیحات مؤلف در همه نوشته‌های رجوع شده و در تحلیل و نقد با تکیه بر قالب و اصولی خاص، به هدف و موانع پیشهادی برای وصول متوجه بوده است؛ همچنین همه جا از آموزه‌های قرآنی و روایی برای درک نقاط قوت و ضعف طرح‌ها مدد گرفته شده است.

بر خود عرض می‌کنم که ما به‌عنوان محقق محترم جناب حجت‌الاسلام والمسلمین امیر غنوی عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی و همچنین از نظارت علمی اعضای محترم هیئت علمی گروه اخلاق به‌ویژه ارزیابان محترم اثر جناب حجت‌الاسلام والمسلمین سیدعبدالرحیم حسینی و دکتر رضا حبیبی که در به‌ثمر رسیدن این تحقیق ما را یاری داده‌اند و سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که مسترانه آنرا آراستاری، انتشار و توزیع آن را بر عهده دارد، کمال تشکر و قدردانی خود را ابراز نمایم.

میرزا خاقان

پژوهشکده نظام‌های اسلامی